

Θέματα Αρχαιολογίας

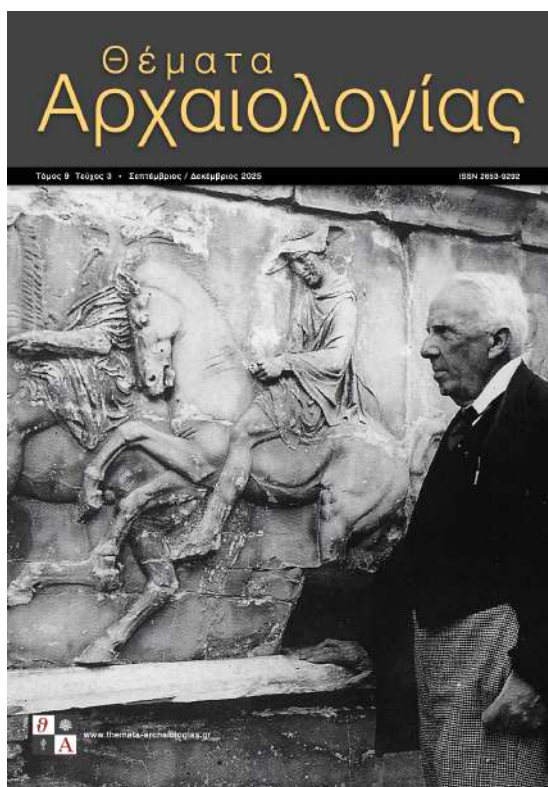
www.themata-archaiologias.gr | ISSN: 2653-9292

Εργαστηριακή και βιοτεχνική δραστηριότητα στην ρωμαϊκή Τενέα

Συγγραφέας: Κόρκα Έλενα, Ευαγγέλογλου Παρασκευή, Παναϊλίδης Παναγιώτης, Ιωάννου Μιχαήλ

Ηλεκτρονική διεύθυνση άρθρου (Url): <https://www.themata-archaiologias.gr/wp-content/uploads/2026/08/laboratory-and-craft-activity-in-ancient-tenea-2025-9-3-175-190.pdf>

© Περιοδικό Θέματα Αρχαιολογίας, τόμος 9, τεύχος 3, Σεπτέμβριος/Δεκέμβριος 2025, σ. 175-190

Τα **Θέματα Αρχαιολογίας** είναι ένα, μη κερδοσκοπικό, επιστημονικό περιοδικό που έχει ως αποκλειστικό σκοπό να συμβάλει στην έγκυρη και επιστημονικώς αποδεκτή διάδοση και οικειοποίηση του τρόπου σκέψης και των κατακτήσεων της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης.

Αυτό το άρθρο χορηγείται με άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές

Εργαστηριακή και βιοτεχνική δραστηριότητα στην ρωμαϊκή Τενέα

Έλενα Κόρκα

Επίτιμη Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Υπουργείο Πολιτισμού

Διευθύντρια της Συστηματικής Αρχαιολογικής
Έρευνας στην Αρχαία Τενέα

Παρασκευή Ευαγγέλογλου

Αρχαιολόγος

ΕΦΑ Κορινθίας

Παναγιώτης Παναϊλίδης

Αρχαιολόγος - Εθνολόγος

Μιχαήλ Ιωάννου

Αρχαιολόγος

Η συστηματική ανασκαφική έρευνα της αρχαίας Τενέας, η οποία διεξάγεται από το 2013 έως και σήμερα στις τοπικές κοινότητες Χιλιμοδίου και Κλένιας, έχει φέρει στο φως σημαντικά κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας, που χρονολογούνται από τους Πρωτοελλαδικούς χρόνους έως την Ύστερη Αρχαιότητα. Στα ανώτερα ανασκαφικά στρώματα της αρχαίας πόλης εντοπίζεται η ρωμαϊκή και ύστερη ρωμαϊκή κατοίκηση της, η οποία γνώρισε μακρά περίοδο ακμής έως τον 6ο αιώνα μ.Χ. Οι ανασκαφές, φανέρωσαν, μεταξύ άλλων, δομές, σε εκτεταμένες θέσεις του οικιστικού ιστού, που σχετίζονται με τη βιοτεχνική και παραγωγική δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν κλίβανοι παραγωγής κεραμικών προϊόντων, ελαιοτριβείο, ληνοί, εργαστήρια επεξεργασίας σίτου και σιδήρου, καθώς και ασβεστοκάμινα. Τα ευρήματα αυτά τεκμηριώνουν την ανάπτυξη εξειδικευμένων δραστηριοτήτων και μια ιδιαίτερα δυναμική οικονομική ζωή.

Λέξεις ευρετηρίου

Τενέα

εργαστήρια

ελαιοτριβείο

κλίβανοι

ληνός

ασβεστοκάμινοι

Η ληλασία και καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. συνιστά κομβικό γεγονός για την επικράτεια της Κορίνθου, καθώς σηματοδοτεί το πέρας της ελληνικής πολιτικής αυτονομίας και την οριστική ενσωμάτωση του ελλαδικού χώρου στη ρωμαϊκή σφαίρα κυριαρχίας. Κατά το διάστημα που ακολούθησε, η Κόρινθος και η επικράτειά της περιήλθαν σε περίοδο ύφεσης και αποδιοργάνωσης. Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, η περίπτωση της Τενέα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η πόλη όχι μόνο δεν υπέστη τις συνέπειες της καταστροφής, αλλά, αντιθέτως, φαίνεται ότι επωφελήθηκε από τις νέες συνθήκες, εξασφαλίζοντας καθεστώς αυτονομίας,

το οποίο επιδίωκε ήδη από προγενέστερες περιόδους σε σχέση με τη μητρόπολή της, την Κόρινθο. Η προβεβλημένη, μέσα από τις γραπές πηγές, κοινή καταγωγή των Τενεατών και των Ρωμαίων από την Τροία φαίνεται ότι λειτούργησε ως καθοριστικός παράγοντας για τη διατήρηση της ακεραιότητας της Τενέας, καθώς και για τη διαμόρφωση μιας διακριτής και, εν πολλοίς, αυτόνομης ιστορικής πορείας, αλλά και οικονομικής άνθησης, η οποία εκτείνεται έως την οριστική εγκατάλειψη της πόλης κατά τον 6ο αιώνα μ.Χ.

Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως εκτεταμένα συγκροτήματα δομών που χρονολογούνται από τον 1ο αιώνα π.Χ. έως τον 6ο αιώνα μ.Χ. και σχετί-

ζονται άμεσα με την καθημερινή ζωή, τον δημόσιο βίο και κυρίως την παραγωγική και βιοτεχνική δραστηριότητα των κατοίκων της πόλης. Μέσα από τις ανασκαφές παρατηρείται ότι υπήρχε, ιδιαίτερα κατά τους Αυτοκρατορικούς και Υστερορωμαϊκούς χρόνους, έντονη βιοτεχνική δραστηριότητα που περιελάμβανε ελαιοτριβεία, ληνούς, ασβεστοκάμνα, καθώς και κεραμικά εργαστήρια.

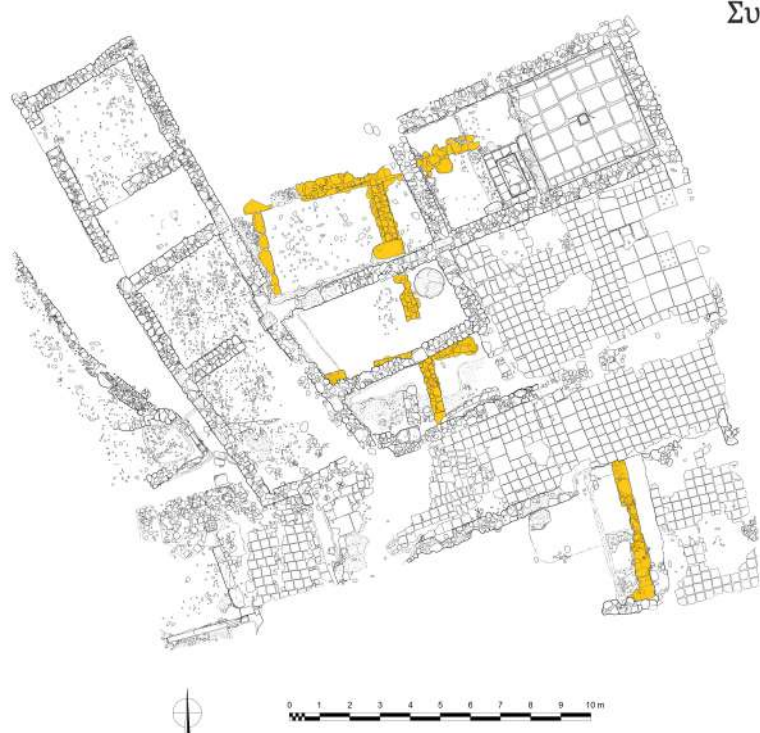
Τα μεγαλύτερα έως τώρα συγκροτήματα εργαστηριακής χρήσης εντοπίζονται στο βορειοανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής πόλης και περιλαμβάνουν εκτεταμένο συγκρότημα ελαιοτριβείου, αποθηκευτικών χώρων, κλιβάνων, εργαστηριακών δεξαμενών και ληνών,¹ σε ανασκαμμένη περιοχή άνω των 1.000 τ.μ. Το σύνολο του συγκροτήματος θεμελιώθηκε επάνω σε προϋπάρχουσες δομές, υποστηρικτικές ενός ιερού, που χρονολογούνται από την ύστερη Αρχαϊκή έως και την Ελληνιστική περίοδο² (εικ. 1-2). Η εκτεταμένη χρήση των χώρων ως οικιστική-εργαστηριακή ζώνη επιβεβαιώνεται τον 2ο αιώνα μ.Χ., δίχως να αποκλείεται η μετατροπή τους σε αυτήν από τον προηγούμενο αιώνα. Το συγκρότημα παρέμεινε σε χρήση έως τα

Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα
Αρχαίας Τενέας (2022-2024)

Εργαστηριακές και **Πρώιμες** Δομές

1. Αρχαία Τενέα. Δομές αρχαϊκών-ελληνιστικών χρόνων στον χώρο των πιεστηρίων
(σχεδίαση Δ. Μπάρτζης).

Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα Αρχαίας Τενέας (2023-2024)

Εργαστηριακές, Οικιστικές και
Πρώιμες Δομές

2. Αρχαία Τενέα. Δομές Αρχαϊκών-Κλασικών χρόνων από την υστερορωμαϊκή βίλα (σχεδίαση Δ. Μπάρτζης).

ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια, με διαρκείς μετατροπές στις δομές και τη χρήση τους.

Πιεστήρια Ελαιοτριβείο - Ληνός

Η ανασκαφική έρευνα έχει έως σήμερα αναδείξει χώρους που ταυτίζονται με εγκαταστάσεις προετοιμασίας και επεξεργασίας του καρπού ελιάς και σταφυλιού, καθώς και με χώρους αποθήκευσης του τελικού προϊόντος (εικ. 3-4). Ο μεγαλύτερος από αυτούς φαίνεται να λειτουργούσε ως πιεστήριο, πιθανότατα ενταγμένο σε ελαιοτριβείο (εικ. 4, Π1). Το ελαιοτριβείο έχει διαστάσεις 6,90 μ. × 7,60 μ. και καταλαμβάνει τον ανατολικότερο χώρο του συγκροτήματος.

Η ελαιοκομική παραγωγή στην Κορινθία κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, φαίνεται ότι είχε κυρίως τοπικό χαρακτήρα, σε αντίθεση με την εκτεταμένη παραγωγή των Μεσαιωνικών χρόνων. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από τις αρχαίες πηγές, όπως ο Στράβωνας και ο Πausanias,³ όσο και από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, που τεκμηριώνουν την ύπαρξη

μικρών παραγωγικών μονάδων σε δεκάδες περιοχές.⁴ Ο εντοπισμός ελαιοτριβείου στη ρωμαϊκή Τενέα, ενισχύει το μοντέλο της τοπικής παραγωγής, διαφοροποιείται ωστόσο, δεδομένου ότι συνιστούσε έναν μόνο τομέα παραγωγής ενταγμένο σε ένα ευρύτερο και εκτενές εργαστηριακό συγκρότημα.⁵

Στην ερμηνεία του χώρου ως ελαιουργείο συνέβαλαν πολλαπλά αρχαιολογικά στοιχεία, όπως η πληθώρα ελαιοκάρπων, που εντοπίστηκε διασκορπισμένη σε μεγάλη έκταση, η δομή του δαπέδου στο ανατολικό ήμισυ κατά τον τύπο του *opus spicatum*,⁶ ο εντοιχισμένος στο δάπεδο *orbis*⁷ ενός *trapetum* (εικ. 5), η παρουσία δύο δεξαμενών στα βόρεια, καθώς και το αποτύπωμα κυκλικής κατασκευής, που εντοπίζεται σε άμεση επαφή με τις κεραμίδες του δαπέδου, η οποία ενδεχομένως αποτελούσε βάση ελαιοπιεστηρίου. Οι δύο δεξαμενές (εικ. 4, Δ1, Δ2), παρότι μετασκευές σε δεύτερο χρόνο,⁸ φαίνεται πως συνδέονται με τη λειτουργία του πιεστηρίου και τον διαχωρισμό του λαδιού από νερό και άλλα φυτικά κατάλοιπα,⁹ όπως μαρτυρούν οι πλήρως επικονιασμένες όψεις τους, με κοιλόκυρτη αρμοκάλυψη στις γωνίες,

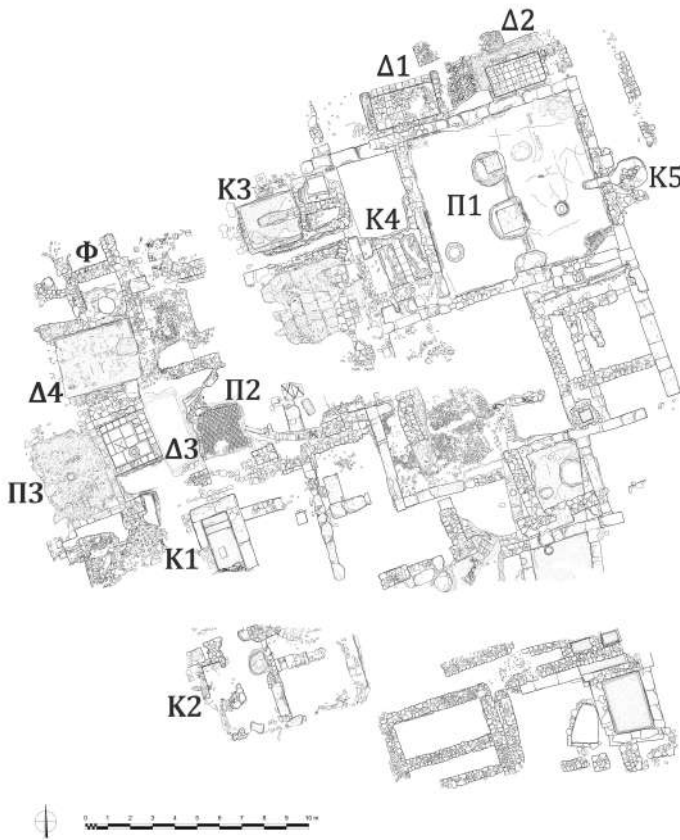
3. Αρχαία Τενέα. Αεροφωτογραφία των εργαστηριακών χώρων.

Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα Αρχαίας Τενέας (2022-2024)

Συγκρότημα Εργαστηριακών
Δομών Ρωμαϊκής Περιόδου

Υπόμνημα

- Π1 - Ελαιοτριβείο
- Π2 - Πιεστήριο
- Π3 - Ληνός
- Δ1 - Εργαστηριακή Δεξαμενή
- Δ2 - Εργαστηριακή Δεξαμενή
- Δ3 - Υπολήνιο
- Δ4 - Δεξαμενή
- Κ1- Ορθογώνιος Κλίβανος
- Κ2- Ορθογώνιος Κλίβανος
- Κ3- Ορθογώνιος Κλίβανος
- Κ4- Ορθογώνιος Κλίβανος
- Κ5- Κυκλικός Κλίβανος
- Φ - Φρέαρ

4. Αρχαία Τενέα. Υπόμνημα της εγκατάστασης των πιεστηρίων
(σχεδίαση Δ. Μπάρτζης).

κυρίως για την αποφυγή συσσώρευσης ιζημάτων, αλλά και τον ευκολότερο καθαρισμό τους.

Κατά την πρώτη, μεγάλη σε έκταση επισκευή στο συγκρότημα, πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις στον κεντρικό χώρο του ελαιοτριβείου, με την κάλυψη του δαπέδου από παχύ κονίαμα, την παραβίαση της δυτικής δεξαμενής και την προσθήκη ανοικτού αγωγού σε αυτή. Πιθανολογείται ότι ο κεντρικός χώρος του συγκροτήματος, αν και αναδιαμορφώθηκε, συνέχισε να χρησιμοποιείται ως πιεστήριο, δεδομένου ότι τα κατώτατα σημεία των τοιχίων, που βρίσκονταν σε επαφή με το δάπεδο, φέρουν αρμοκαλύπτρες για στεγανοποίηση, ενώ διαμορφώθηκε αύλακα που οδηγεί στη βορειοανατολική δεξαμενή.

Δυτικότερα, εντοπίζονται δύο επιπλέον χώροι που ταυτίζονται επίσης με πιεστήρια. Ο πρώτος (εικ.

4, Π2) αφορά σε τμήμα δαπέδου, αποτελούμενο από ρομβοειδή πήλινα πλακίδια, διαστάσεων 2,20 μ. × 2,30 μ., που προσομοιάζει στο δικτυωτό σύστημα¹⁰ (εικ. 6) και αποτελούσε ενδεχομένως υπαίθριο χώρο. Το τελευταίο πιεστήριο που εντοπίστηκε ακόμα δυτικότερα (εικ. 4, Π3), έχει μεγαλύτερες διαστάσεις 4,70 μ. × 3,10 μ., φέρει επιμελημένο δάπεδο από αργούς λίθους επιστρωμένους με υδραυλικό κονίαμα και αρμοκαλύπτρες στα σημεία σύνδεσης του δαπέδου με τους τοίχους που το ορίζουν. Επιπλέον, στο κέντρο του χώρου εντοπίζεται τετράγωνη οπή, η οποία ενδεχομένως σχετίζεται με τη στέγαση του χώρου.¹¹ Σε άμεση επαφή με τον συγκεκριμένο χώρο, ο οποίος πιθανόν ταυτίζεται με ληνό, ήταν η δεξαμενή (εικ. 4, Δ3) που εντοπίστηκε αμέσως ανατολικά του πιεστηρίου, η οποία πιθανότατα αφορούσε σε υπολήνιο. Η δεξαμενή, κατασκευασμένη

5. Άποψη του κεντρικού χώρου (Π1) του ελαιοτριβείου. Λήψη από βόρεια.

6. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του πιεστηρίου Π2.

από πλίνθους και συνδετικό κονίαμα, φέρει κλίμακα καθόδου με δύο αναβαθμούς, καθώς και οπή καθίζησης για τη περισυλλογή καταλοίπων.

Μια ακόμη δεξαμενή, με κοινά χαρακτηριστικά ως προς την κατασκευή και τη λειτουργία της, εντοπίζεται περίπου 40 μ. νοτιότερα, εντός εκτεταμέ-

νου κτηρίου, το οποίο δεν αποκλείεται να αποτελούσε μία βίλα της Υστερορωμαϊκής περιόδου.¹² Οι χώροι που μπορούν να ταυτιστούν με σχετική ασφάλεια ως προς τη χρήση τους, είναι τα δύο βορειότερα δωμάτια που αποτελούν ληνό και υπολήνιο¹³ και οι βορειοδυτικοί χώροι, οι οποίοι αποτελούσαν χώρους αποθήκευσης. Ο ληνός ήταν επιστρωμένος με μεγάλων διαστάσεων πήλινες πλάκες, έφερε κεντρική τετράγωνη οπή στήριξης της στέγης στο κέντρο

και επικοινωνούσε με το υπολήνιο μέσω έκκεντρου εντοιχισμένου πήλινου αγωγού (εικ. 7). Από το εσωτερικό περισυνελέγησαν δύο μαρμαρίνοι κιονίσκοι,¹⁴ καθώς και αρκετά τμήματα υαλοπινάκων που παραπέμπουν στην παρουσία παραθύρων. Το υπολήνιο ήταν επιστρωμένο με κονίαμα και έφερε

7. Το υπολόνιο της υστερορωμαϊκής βίλας. Λήψη από δυτικά.

τριγωνικές αρμοκαλύπτρες¹⁵ στις γωνίες των τοίχων και του δαπέδου. Το δάπεδο ήταν ελαφρώς κεκλιμένο και απέληγε σε κυκλική οπή καθίζησης, αποτελούμενη από εντοιχισμένο πήλινο αγγείο, όπου κατέληγαν τα βαρέα στοιχεία του μούστου.¹⁶

Συμπερασματικά, τα πεσστήρια Π1, Π2, Π3 λειτουργούσαν ταυτόχρονα και με βεβαιότητα κατά τον 2ο και 3ο αιώνα μ.Χ., ενδεχομένως και υστερότερα, με το πεσστήριο Π1 να αποτελεί την πρωιμότερη δομή από αυτές. Ο ληνός και το υπολόνιο της όμορης βίλας αποτελούν τις υστερότερες δομές και χρονολογούνται στα ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια.

Η ύπαρξη τεσσάρων πεσστηρίων, που έχουν εντοπιστεί έως σήμερα στην εν λόγω έκταση υποδεικνύουν έντονη παραγωγική δραστηριότητα, ικανή να ανταπεξέλθει στις ανάγκες ενός διαρκώς αυξανόμενου πληθυσμού. Παράλληλα, η εκτεταμένη κλίμακα του συγκροτήματος, φαίνεται να συνδέεται πρωτίστως με εμπορική εκμετάλλευση, δεδομένου του υψηλού κόστους κατασκευής και λειτουργίας των εγκαταστάσεων αυτών.¹⁷

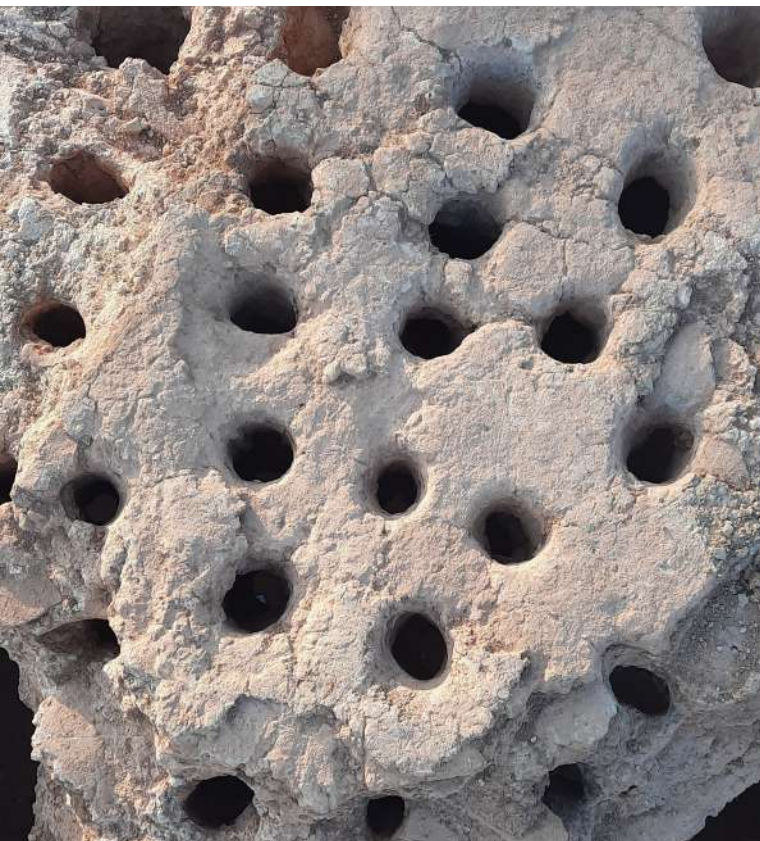
Υποστηρικτικές δομές των εργαστηρίων

Πέραν των πεσστηρίων, που συνιστούν τον πυρήνα του εργαστηριακού συγκροτήματος, έχουν εντοπιστεί και επιπλέον βοηθητικές δομές, αναγκαίες για την εύρυθμη λειτουργία τους. Οι εγκαταστάσεις αυτές συμπληρώνουν την εικόνα μιας εντατικής και οργανωμένης παραγωγικής δραστηριότητας και συνδέονται άμεσα με τις επιμέρους φάσεις της διαδικασίας αυτής, όπως η επεξεργασία, η αποθήκευση και η διακίνηση των παραγόμενων προϊόντων.¹⁸

Μεταξύ αυτών, συγκαταλέγονται κτιστοί αγωγοί, με κατεύθυνση Δ-Α, οι οποίοι διατρέχουν το ανεσκαμμένο τμήμα του εργαστηρίου, χωρίς ωστόσο να είναι εφικτός ο σαφής προσδιορισμός της λειτουργίας τους. Παράλληλα, στο νοτιοανατολικό τμήμα του συγκροτήματος διαμορφώνονται κυρίως αποθηκευτικοί χώροι, όπου εντοπίστηκαν *in situ* πίθοι αλλά και λαξεύσεις σε δάπεδα και αρχιτεκτονικά μέλη, για την εγκιβώτιση αποθηκευτικών αγγείων, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία ληνώνα και ελαιοτριβείου.¹⁹

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η αποκάλυψη πίθου με μολύβδινους συνδέσμους για τη στήριξη των τμημάτων του, στοιχείο που υποδηλώνει τόσο την μεγάλη αξία όσο και τη διαχρονική χρήση των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων.²⁰ Επιπλέον, εντοπίστηκε πίθος πακτωμένος σε δάπεδο από κονίαμα, γεγονός που μαρτυρεί τη μόνιμη εγκατάσταση και τη συστηματική αξιοποίησή του (εικ. 8).

8. Ακέραιος πίθος *in situ* στον πιθεώνα του ελαιοτριβείου. Λήψη από νότια.

Μία ακόμη δομή, άμεσα συνδεδεμένη με την παραγωγική διαδικασία, είναι το φρέαρ (εικ. 4, Φ) που εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του εργαστηριακού συγκροτήματος. Πρόκειται για κτιστό κυλινδρικό φρέαρ, διαμέτρου 0,77 μ. το οποίο σε μεγαλύτερο βάθος απολήγει σε λαξευτή διαμόρφωση εντός του φυσικού πετρώματος της κιμλίας. Παρόλο που η ανασκαφή του δεν έχει ολοκληρωθεί, πρόκειται αδιαμφισβήτητα για μία από τις κύριες πηγές υδροδότησης του συγκροτήματος. Το νερό φαίνεται ότι διοχετευόταν στη δεξαμενή που έχει εντοπιστεί αμέσως νότια του φρέατος (εικ. 4, Δ4). Η δεξαμενή φέρει δάπεδο από κεράμους κατά το δικτυωτό σύστημα, ενώ τόσο το δάπεδο όσο και τα πλευρικά τοιχώματά της, καλύπτονταν από παχύ υδραυλικό κονίαμα, εξασφαλίζοντας την στεγανότητα της κατασκευής.

Κλίβανοι

Εκτός από τα πιεστήρια, σημαντικό ρόλο στο εκτεταμένο εργαστηριακό συγκρότημα, διαδραμάτιζαν οι κλίβανοι παραγωγής πηλίνων αρχιτεκτονικών μελών και αγγείων. Έως σήμερα, έχουν αποκαλυφθεί τουλάχιστον πέντε κλίβανοι, εκ των οποίων οι τέσσερις συγκαταλέγονται στο τύπο των ορθογώνιων κλιβάνων²¹ και ο ένας στον τύπο των κυκλικών. Οι ορθογώνιοι κλίβανοι φαίνεται πως θεμελιώθηκαν και λειτουργούσαν κατά την πρώτη φάση λειτουργίας του εργαστηριακού συγκροτήματος του ελαιοτριβείου-ληνεώνα, πιθανόν τον 2ο αιώνα μ.Χ.

Ο δυτικότερος κλίβανος (εικ. 4, K1), ανήκει στην κατηγορία των ορθογώνιων κλιβάνων με κεντρικό υποστύλωμα, τετράγωνης διατομής. Η δομή παραβιάστηκε σε δεύτερο χρόνο για τη θεμελίωση του πιεστηρίου Π3, όπως αποδεικνύει χάλκινο νόμισμα της δυναστείας των Σεβήρων (τέλη 2ου - αρχές 3ου αιώνα μ.Χ.) που εντοπίστηκε εντός του θαλάμου τροφοδοσίας του κλιβάνου και σε άμεση επαφή με τη θεμελίωση του τοιχείου. Η κατάσταση διατήρησης του νομίσματος, χωρίς ίχνη έντονης φθοράς ή καύσης, υποδεικνύει την απόρριψη του στον 3ο αιώνα μ.Χ., περίοδο που ο κλίβανος δεν ήταν πλέον σε χρήση. Παρά την παραβίαση, διατηρήθηκε το κεντρικό υποστύλωμα του κλιβάνου, καθώς και τμήμα της εσχάρας από παχύ στρώμα πηλού με κεράμους και ομοιόμορφα τοποθετημένες θερμοαγωγές οπές-κυψελίδες (εικ. 9). Η στήριξη της εσχάρας γί-

9. Άποψη της εσχάρας του ορθογώνιου κλιβάνου K1.

νεται με ακτινωτά τοξύλια που βασίζονται στον κεντρικό πεσσό και στα τοιχώματα του κλιβάνου, τα οποία είναι πλήρως επιστρωμένα με πηλό.

Νοτιότερα, εντοπίστηκε ένας ακόμη ορθογώνιος κλίβανος (εικ. 4, K2). Η διατήρηση του κλιβάνου επιτρέπει την τυπολογική του κατάταξη μεταξύ των ορθογώνιων κλιβάνων, πιθανότατα με κεντρικό υποστύλωμα, ενώ η στήριξη της εσχάρας γινόταν μέσω τοξυλίων, όπως υποδεικνύει ο εντοπισμός αντίστοιχων τμημάτων, στο εσωτερικό της δομής.

Επιπλέον, αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη ορθογώνιοι κλίβανοι σε άμεση επαφή με το ελαιοτριβείο. Ο πρώτος, διαστάσεων 2,40 μ. × 2,00 μ. (εικ. 4, K3), φέρει δύο στόμα τροφοδοσίας και αξονικό στήριγμα για την εσχάρα (εικ. 10). Η στήριξη της γινόταν πιθανότατα μέσω τοξυλίων, όπως καταδεικνύει ο μεγάλος αριθμός τους που αφαιρέθηκε από την επίχωση στο εσωτερικό του κλιβάνου. Για την κατασκευή του κλιβάνου αξιοποιήθηκαν πλίνθοι, ελάχιστα λίθοι και παραμορφωμένα πήλινα μέλη, τα οποία πιθανόν αποτελούσαν απορριφθέντα προϊό-

ντα τρίτων κλιβάνων, με τις επιφάνειες του θαλάμου όπτησης να είναι καλυμμένες από πηλό. Κατά την ανασκαφή του κλιβάνου εντοπίστηκαν δεκάδες πήλινα στοιχεία-τμήματα της εσχάρας, ενώ απουσίαζαν πήλινα όστρακα, με εξαίρεση ένα τμήμα λύχνου²² του 3ου αιώνα μ.Χ. Ο μεγάλος αριθμός παραμορφωμένων κεραμικών στοιχείων, το μέγεθος του κλιβάνου και η απουσία οστράκων, ενδεχομένως υποδεικνύει την αξιοποίηση του κλιβάνου ως χώρου όπτησης κεράμων και λοιπών πήλινων αρχιτεκτονικών στοιχείων.

Από τον δεύτερο κλίβανο (εικ. 4, K4), είναι ορατός ο κεντρικός θάλαμος καύσης, ο οποίος χωρίζεται σε δύο διαδρόμους, με αξονικό στήριγμα ως διαχωριστικό. Η δομή φτάνει σε βάθος 0,65 μ. και αποτελείται από κεράμους διαστάσεων 0,35 μ. × 0,09 μ. Ως προς την τυπολογία του, ο κλίβανος εντάσσεται στην κατηγορία των κλιβάνων με αξονικό στήριγμα και δύο παράλληλους διαδρόμους καύσης, οι οποίοι συνδέονταν με παράλληλες τοξοστοιχίες, ενώ η τροφοδοσία του πιθανότατα γινόταν από ενιαίο στόμο.

10. Άποψη του ορθογώνιου κλιβάνου K3.

11. Ο κυκλικός κλίβανος K5.

12. Φυλλόσχημες σφήνες από το συγκρότημα των κλιβάνων.

Από το εσωτερικό των διαδρόμων καύσης προήλθε μικρή ποσότητα κεραμικής, πληθώρα πήλινων μελών καθώς και ένα ακροκέραμο Υστερορωμαϊκής περιόδου. Ο χώρος σε υστερότερη χρονολογικά φάση παραβιάστηκε από μεταγενέστερες δομές.

Ο τελευταίος κλίβανος (εικ. 4, K5), χρονολογείται στην τελευταία φάση λειτουργίας του χώρου, ενδεχομένως κατά τον 5ο ή 6ο αιώνα μ.Χ. Κατά την περίοδο αυτή, ο χώρος του ελαιοτριβείου (Π1) δεν ήταν πλέον σε χρήση, καθώς για την κατασκευή του κλιβάνου καταργήθηκε ο ανατολικός τοίχος του χώρου. Τυπολογικά, ο κλίβανος είναι κυκλικός με κεντρικό υποστύλωμα,²³ από κάθετα τοποθετημένες κεράμους εν είδει αεραγωγών (εικ. 11). Τα τοιχώματα του θαλάμου καύσης έφεραν επίστρωση πηλού, ενώ η διάμετρός του είναι 1,40 μ. Κατά την α-

νασκαφή του κλιβάνου συλλέχθηκαν αρκετά τμήματα αγγείων και κεράμων, αλλά και μεγάλος αριθμός φυλλόσχημων σφηνών²⁴ (εικ. 12), γεγονός που υποδεικνύει πως ο συγκεκριμένος κλίβανος αξιοποιήθηκε για την όπτηση αγγείων. Αντίστοιχης τυπολογίας σφήνες εντοπίστηκαν διάσπαρτες σε ολόκληρη την έκταση του εργαστηρίου.²⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι στον θάλαμο τροφοδοσίας του κυκλικού κλιβάνου, εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός απανθρακωμένων ελαιοκάρπων. Παρόλο που η ύπαρξη τους θα μπορούσε να συσχετιστεί με το πιεστήριο που προϋπήρχε στον χώρο, η απανθράκωση και ο εντοπισμός τους στη συγκεκριμένη θέση, κατά πάσα πιθανότητα υποδεικνύει τη χρήση τους ως καύσιμη ύλη.

Ο εντοπισμός κλιβάνων, ιδίως εκείνων που σχετίζονται με την παραγωγή πήλινων-οικοδομικών στοι-

χείων, συνάδει με την αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας που παρατηρείται στην αρχαία Τενέα κατά τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική περίοδο. Την περίοδο εκείνη, κατασκευάζονται στην Τενέα κτήρια, όπως το λουτρικό συγκρότημα, το οποίο απαιτούσε μεγάλο αριθμό κεραμικών στοιχείων για την κατασκευή του. Τέλος, ο κυκλικός κλίβανος, που σχετίζεται με την παραγωγή αγγείων, αποτελεί ένδειξη της συνεχούς κατοίκησης και ευημερίας της πόλης κατά την ύστερη Ρωμαϊκή εποχή.

Εργαστηριακές εγκαταστάσεις Υστερορωμαϊκών χρόνων

Στους ύστερους Ρωμαϊκούς χρόνους, παρατηρείται γενικευμένη αλλαγή της χωροταξίας των πόλεων εντός των ορίων της αυτοκρατορίας, με την αξιοποίηση μεγάλων, δημοσίων εκτάσεων, την κατασκευή νέων δομών, καθώς και με τη γενικευμένη επανάχρηση υλικού,²⁶ ιδίως από τον 4ο αιώνα μ.Χ. Η αλλαγή αυτή παρατηρείται εξίσου και στην περι-

πτωση της Τενέας, καθώς διαπιστώνεται συγκρότηση εργαστηριακών δομών, νοτιοδυτικά του εκτεταμένου εργαστηριακού συγκροτήματος και περιμετρικά των δημόσιων λουτρών της πόλης, όπου ανασκάφηκε εργαστήριο σίτου, εργαστήριο σιδήρου, αλλά και τρία ασβεστοκάμνα.

Εργαστήριο σίτου

Βορειοανατολικά του λουτρού διαμορφώθηκε, κατά τον 5ο αιώνα μ.Χ., συγκρότημα τεσσάρων τουλάχιστον δωματίων 198 τ.μ., με εργαστηριακή και εμπορική χρήση, το οποίο παρέμεινε σε χρήση ενδεχομένως έως και την εγκατάλειψη της πόλης, τον 6ο αιώνα μ.Χ. (εικ. 13).

Από το σύνολο των τεσσάρων χώρων που ανασκάφηκαν, εργαστηριακή χρήση δύναται να αναγνωριστεί στους τρεις ανατολικότερους από αυτούς, όπου εντοπίστηκαν τμήματα επίπεδων χειροκίνητων μυλόλιθων,²⁷ καθώς και ενεπίγραφος καμπανός.²⁸ Μια ελλειψοειδής κατασκευή στο έδαφος του κε-

13. Αρχαία Τενέα. Αεροφωτογραφία της εγκατάστασης επεξεργασίας σιτηρών.

ντρικού χώρου πιθανόν σχετίζεται με σιρό, ενώ ο ανεστραμμένος αράβδωτος κίονας με συμφυή βάση σε επανάχρηση,²⁹ σχετίζεται πιθανόν με βοηθητικές εργασίες. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ένα λίθινο τμήμα σπαστού περιστροφικού μύλου άλεσης,³⁰ του οποίου η υπόλοιπη κατασκευή δεν εντοπίστηκε.

Το μέγεθος και η χρήση του συγκροτήματος υποδηλώνουν ότι πρόκειται πιθανότατα για ιδιωτική εγκατάσταση,³¹ η οποία λειτουργούσε ως χώρος επεξεργασίας σιτηρών ενδεχομένως μαζί με αρτοποιείο,³² για την τροφοδοσία των επισκεπτών των λουτρών. Ο δυτικότερος επιμήκης χώρος του συγκροτήματος, που επικοινωνούσε στα νότια με την κεντρική οδό προς το λουτρικό συγκρότημα, σχετίζεται πιθανόν με την πώληση των προϊόντων αυτών.

Σιδηρουργείο

Κατά την Υστερορωμαϊκή περίοδο, νοτίως του λουτρικού συγκροτήματος διαμορφώθηκε εγκατάσταση επεξεργασίας σιδήρου, η οποία φαίνεται ότι κατήργησε το νότιο υπαίθριο χώρο του λουτρού (εικ. 14). Πρόκειται για δύο επιμέρους χώρους στον άξονα Β-Ν, ανεσκαμμένης έκτασης 47 τ.μ., οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θυραίου ανοίγματος. Εντός του βόρειου χώρου, διαστάσεων 6,0 μ. x 4,0 μ., εντοπίζονται μικρού μεγέθους κλίβανοι που συνδέονται με την επεξεργασία και την τήξη του σιδήρου.

Αναγνωρίζονται κατά βάση δύο τύποι κλιβάνων/καμίνων, ο κτιστός φρεατοειδής και ο λακκοειδής χαμηλής εστίας.³³ Στον κτιστό φρεατοειδή κλίβανο, που περιλαμβάνει δύο κατασκευές, το κατώτερο τμήμα τους διαμορφώνεται ως όρυγμα στο έδαφος, πιθανόν για ενίσχυση των θερμομονωτικών ιδιοτήτων τους, ενώ η ανωδομή αποτελείτο από αργούς λίθους.³⁴ Η εκμετάλλευση μεταλλεύματος στον χώρο υποδεικνύεται κατά βάση από το στρώμα καύσης εντός και εκτός των κατασκευών, καθώς και από τις σκωρίες που εντοπίστηκαν στον χώρο, οι οποίες προέρχονται, είτε από το στάδιο της εκκαμίνευσης, είτε από το στάδιο της σφυρηλάτησης του συντήγματος.³⁵

Ο τύπος της φωλεόσχημης καμίνου, που χαρακτηρίζεται ως η πρωιμότερη μορφή καμίνου, αφορά σε τρεις περιπτώσεις και σχετίζεται εξίσου με τις ανωτέρω διεργασίες. Πρόκειται για λάγκους που σχηματίζονταν στο έδαφος, εντός των οποίων τοποθετούνταν τόσο η καύσιμη ύλη όσο και το μέταλλευμα. Σε μία περίπτωση εξ αυτών, ο κλίβανος οριοθετείται από τέσσερα τμήματα χείλους πίθου τοποθετημένα σε ημικυκλική διάταξη.

Από το εργαστήριο περισυνελέγησαν, εκτός των άλλων, ήλοι και ελάσματα που σχετίζονται ενδεχομένως με τα προϊόντα των μεταλλευτικών εργασιών, καθώς επίσης χάλκινα νομίσματα του 4ου-5ου αιώνα μ.Χ., βάσεις αγγείων με υπολείμματα καύσης

14. Αεροφωτογραφία της εγκατάστασης επεξεργασίας σιδήρου νοτίως του λουτρικού συγκροτήματος.

στο εσωτερικό τους, σκωρίες, καθώς και ένα από-
τμημα χάλκινου δαχτυλιδιού.

Ασβεστοκάμινοι

Βόρεια του ρωμαϊκού λουτρού, ανασκάφηκαν τρία
φρεατοειδή ασβεστοκάμινα (εικ. 15). Πρόκειται για
υπόσκαφες κατασκευές λαξευμένες στο φυσικό έ-
δαφος,³⁶ οι οποίες έφεραν ανωδομή από αργούς λί-
θους, όπως υποδεικνύει το στρώμα καταστροφής
που αφαιρέθηκε για την αποκάλυψη τους. Τα τοι-
χώματα των υπόσκαφων τμημάτων που διατηρήθη-
καν αποτελούν σκληρές επιφάνειες, που σχηματί-
στηκαν κατά τη λειτουργία των καμίνων, ως αποτέ-
λεσμα της καύσης του υλικού που είχε επιστρωθεί,
ενδεχομένως πηλού.³⁷ Τυπολογικά, οι τρεις ασβε-

στοκάμινοι συγγενεύουν μεταξύ τους, καθώς φέ-
ρουν έναν κεντρικό θάλαμο καύσης και ένα στόμο
τροφοδοσίας προς τα ανατολικά. Διαφέρουν ωστό-
σο μορφολογικά μεταξύ τους, με τη βορειότερη
ασβεστοκάμινο να διαθέτει καλύτερα σχηματοποιη-
μένο θάλαμο καύσης και στόμο τροφοδοσίας, ενώ
στην περίπτωση της νοτιότερης ασβεστοκαμίνου δεν
είναι εμφανής η διάκριση μεταξύ θαλάμου και στο-
μίου. Οι κλίβανοι διατηρούσαν το στόμο τροφοδο-
σίας τους σφραγισμένο από αργούς λίθους, ενώ πε-
ριμετρικά και εντός των καμίνων εντοπίστηκαν ψαμ-
μιτικοί λίθοι, μικρών διαστάσεων, εν είδει σφηνών.³⁸
Το εσωτερικό των κλιβάνων κάλυπτε παχύ στρώμα
καύσης. Το περιορισμένο μέγεθος των κλιβάνων,
συγκριτικά με την πλειοψηφία των ασβεστοκαμίνων

15. Άποψη των ασβεστοκάμινων.

της Ύστερης Αρχαιότητας,³⁹ ενδεχομένως υποδεικνύει ότι στην περίπτωση της Τενέας, οι εν λόγω δομές λειτούργησαν αποκλειστικά, είτε για την καύση συγκεκριμένου υλικού, προερχόμενο από δομές που λιθολογήθηκαν, είτε για την παραγωγή κονιάματος, που απαιτούνταν για την κατασκευή ενός κτηρίου σε μικρή απόσταση. Η πιθανότερη εκδοχή σύμφωνα με τα γνωστά έως σήμερα ανασκαφικά δεδομένα, δείχνει ότι η κατασκευή των ασβεστοκαμίνων έγινε στα ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια, παρά την κεραμική που εντοπίστηκε στον χώρο, στην οποία συγκαταλέγονταν ευρήματα διαφορετικών περιόδων.⁴⁰

Συμπεράσματα

Η έως σήμερα ανασκαφική έρευνα της Τενέας των Ρωμαϊκών χρόνων υποδεικνύει μία αυτάρκη και διαρκώς ακμάζουσα πόλη στην περιφέρεια της Κορίνθου, οι κάτοικοι της οποίας δραστηριοποιήθηκαν έντονα στον βιοτεχνικό τομέα. Οι δομές που εντοπίστηκαν στον βόρειο τομέα, όπως οι κλίβανοι και τα πιεστήρια, συμπίπτουν χρονικά με την κατασκευή σημαντικών δημόσιων και ιδιωτικών έργων, όπως λουτρά, υδροδοτικά έργα, αλλά και ταφικά μνημεία, που ανασκάφθηκαν. Το υψηλό κόστος κατασκευής και η έκταση αυτών των δομών υποδηλώνουν, πιθανώς, ότι τα παραγόμενα προϊόντα προορίζονταν όχι μόνο για την τοπική αγορά, αλλά και για εξαγωγή στην ευρύτερη περιοχή της Τενεάτιδας και πιθανότατα πέραν αυτής.

Οι Αυτοκρατορικοί αιώνες αποτελούν αδιαμφισβήτητη περίοδο ανάπτυξης, με την ευημερία της πόλης να καταμαρτυρείται μέχρι και τον 6ο αιώνα μ.Χ., οπότε παρατηρείται σταδιακή υποβάθμιση της παραγωγικής διαδικασίας στην πόλη. Την περίοδο αυτή, φαίνεται πως οι παραγωγικές δραστηριότητες σχετίζονταν με τις καθημερινές ανάγκες της πόλης, με τις παραγόμενες ποσότητες να είναι περιορισμένες και να προορίζονται για κατανάλωση και χρήση εντός των στενών ορίων της.

Σημειώσεις

1. Η συνύπαρξη πολλαπλών εργαστηριακών χώρων σε ένα κτήριο παρατηρείται κατά βάση σε αγροικίες, βλ. Πετρόπουλος 2001, 39. Στην περίπτωση της Τενέας δεν έχει ολοκληρωθεί στο σύνολό της η ανασκαφή του συγκροτήματος. Σε κάθε περίπτωση δεν υπάρχουν ενδείξεις αγροικίας, δίχως όμως να αποκλείεται η πιθανότητα μιας περιστατικής βίλας σε όμορο χώρο, όπως επισημαίνεται παρακάτω.
2. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτήριο περίπου 130 τ.μ. στο βόρειο τμήμα και αμέσως νότια αυτού, για επιπλέον τέσσερα ορθογώνια κτήρια, αποσπασματικά σωζόμενα. Στα δυτικά ανασκάφηκε πολυτελής υπόγειη τελετουργική δεξαμενή, επιμελώς επικονιασμένη, η οποία φέρει κλίμακες καθόδου και κεντρικό λίθο στο εσωτερικό της, για τη στήριξη της ανωδομής. Ανατολικά αυτής, ακολουθεί ορθογώνιο κτήριο, πάνω στο οποίο θεμελιώθηκαν σε δεύτερο χρόνο οι ρωμαϊκές δομές, ενώ νοτιότερα, αναπτύσσονται δύο ακόμη υπόγειες δεξαμενές, οι οποίες συνδέονται με ισχυρό τοίχο στα δυτικά τους. Τέλος, νοτιότερα των ανωτέρω εντοπίζεται εκτενές συγκρότημα δωματίων των Κλασικών χρόνων, υποστηρικτικό ενός ιερού.
3. Αναγνωστάκης 2020, 225-227.
4. Περιοχές στην εγγύτητα της Τενέας που έχουν εντοπιστεί ελαιωτριβεία της Ρωμαϊκής και ύστερης Ρωμαϊκής περιόδου είναι η Αρχαία Κόρινθος, τα Εξαμίλια και ο Άγιος Βασίλειος βλ. Gregory 1994, 353.
5. Αντίστοιχο σύνολο έχει εντοπιστεί στο Ακραιφνίο Βοιωτίας, βλ. Βλαχογιάννη 2013.
6. Τα πλακόστρωτα δάπεδα σε ελαιωτριβεία σχετίζονται με τα πρώτα στάδια της διαδικασίας εξαγωγής λαδιού, δηλαδή με την προετοιμασία ή τη σύνθλιψη του καρπού βλ. Πλιάκου 2004, 51. Αντίστοιχα δάπεδα από *opus spicatum* σε χώρους που ταυτίζονται με ελαιωτριβεία και χρονολογούνται στον 1ο-2ο αι. μ.Χ. έχουν εντοπιστεί σε περιοχές όπως η Φότζια και η Σύβαρις της Ιταλίας, με τους ανασκαφείς να ερμηνεύουν τα εν λόγω δωμάτια ως χώρους σύνθλιψης (Milling Rooms) βλ. Rossiter 1981, 353-360.
7. Πρόκειται για ημισφαιρικό λίθινο μέλος με τετράγωνη οπή στην κυρτή επιφάνεια και περιμετρικά αυτού ραβδώσεις κατασκευασμένες με βελόνι. Το μέλος εντοιχίστηκε σε μεταγενέστερη φάση στο δάπεδο του εργαστηρίου. Για όμοιο *orbis* βλ. Πλιάκου 2004, 53.
8. Και στις δύο δεξαμενές, το δάπεδο που διατηρείται αποτελεί επισκευή και έχει κατασκευαστεί από αέραες και θρυμματισμένες κεράμους, καθώς και τμήματα μαρμάρου, ενώ εντοπίζονται ελάχιστα υπολείμματα κονιάματος στους αρμούς τους.
9. Κατά τη Ρωμαϊκή εποχή γενικεύεται η χρήση δεξαμενών δεξαμενών που επικοινωνούν μεταξύ τους ως μέθοδος διαχωρισμού του λαδιού από το νερό και τα φυτικά κατάλοιπα μέσω της βαρύτητας, παράλληλα με τη χρήση και άλλων μεθόδων, όπως αργεία διαχωρισμού βλ. Χατζησάββας 2004, 335-338. Πρόκειται γενικά για πρώιμο χρονολογικά στοιχείο. Η απουσία κονιάματος στο δάπεδο τους δικαιολογείται λόγω της απόθεσης της μούργας του ελαιόλαδου που λειτουργούσε ως μόνωση, βλ. Rossiter 1981, 358.
10. Αντίστοιχο δάπεδο έχει εντοπιστεί στη Νότια Στοά της Κορίνθου, βλ. Broneer 1954, 121.
11. Παρόμοια οπή εντοπίστηκε σε αγροικία στη Ναύπακτο, βλ. Σαράντη-Στάκου 2013, 724.
12. Βίλες με βιοτεχνικές εγκαταστάσεις συναντώνται ήδη από τον 1ο αιώνα π.Χ., στα όρια των πόλεων, όπως στην περίπτωση της

- Πάτρας, όπου εντοπίστηκαν χώροι παραγωγής κρασιού, βλ. Petropoulos 1992, 411.
13. Για την αρχιτεκτονική μορφή των ληνών βλ. Πετρόπουλος 2001, 45.
 14. Οι κιονίσκοι ενδεχομένως εξυπηρετούσαν και τη χρήση του σπαστήρα για τη σύνθλιψη των σταφυλιών, βλ. Βλαχογιάννη 2013, 496.
 15. Για τον όρο βλ. Πετρόπουλος 2001, 45. Σαράντη-Στάικου 2023, 726.
 16. Πετρόπουλος 2001, 45. Πλιάκου-Γκιζά 2013, 742.
 17. Rossiter 1981, 348.
 18. Πετρόπουλος 2001, 46. Hasaki - Raptis 2016, 218.
 19. Πετρόπουλος 2001, 46-47.
 20. Γιαννοπούλου 2010, 66, υπ. 03. Αντίστοιχο παράδειγμα επανάχρησης πύθων με τη χρήση συνδέσμων από την περιοχή της Πελοποννήσου εντοπίζεται στην Πάτρα βλ. Petropoulos 1992, 412. Πετρόπουλος 2001, 47.
 21. Ράπτης 2006, 228.
 22. Broneer 1977, 90, pl.13.
 23. Ράπτης 2001, 159.
 24. Βιβλιογραφικά, υποστηρίζεται πως τέτοιου τύπου σφήνες τοποθετούντο για τον διαχωρισμό πύθων, πινακίων, μεγαρικών σκύφων, κεράμων και αγγείων οικιακής χρήσης, καλύπτοντας χρονολογικά ένα ευρύ φάσμα από τον 4ο αιώνα π.Χ., έως τα ύστερα Ρωμαϊκά και Βυζαντινά χρόνια, βλ. Kaloyeropoulou 1970, 434. Papadopoulos 2013, 209.
 25. Οι σφήνες που εντοπίστηκαν στην εγγύτητα του εν λόγω εργαστηρίου πιθανότατα σχετίζονται χρονολογικά με τους τρεις κλίβανους.
 26. Μουτσόπουλος 2010, 274-275.
 27. Για τον τύπο βλ. Πουπάκη 1998, 154.
 28. Κόρκα κ.ά. 2021, 12.
 29. Τμήμα του κορμού παρουσιάζει μεταγενέστερη απολάξευση καθ' ύψος, δημιουργώντας μια κάθετη ζώνη.
 30. Όμοια αντικείμενα εντοπίστηκαν στην ανασκαφή του οικ. Μακρυγιάννη στην Αθήνα, βλ. Σαραγά 2008, 234, 237.
 31. Σαραγά 2008, 239.
 32. Σημειώνεται ωστόσο ότι η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί και δεν έχουν εντοπιστεί ακόμη θερμοκές κατασκευές που να υποδηλώνουν και την παρασκευή άρτου.
 33. Tylecote 1992, 63. Pleiner 2000, 145-152. Παπαδόπουλος & Νεράντζης 2012, 413.
 34. Βαξεβανόπουλος 2017, 67.
 35. Βαξεβανόπουλος 2017, 80.
 36. Παρόμοιος κατασκευαστικά κλίβανος έχει εντοπιστεί στην περιοχή του Καμαριού Ξυλοκάστρου, βλ. Καλλής 2020, 355-356.
 37. Η χρήση πηλού, ως υλικό επίστρωσης των εσωτερικών τοιχωμάτων αβεστοκαμίνων, πιστοποιείται στην Πελοπόννησο ακόμα και σε σύγχρονα εθνογραφικά παραδείγματα βλ. Adam 1995, 116-120.
 38. Αντίστοιχη περίπτωση παρουσίας πετρωμάτων εντοπίζεται σε ανασκαφή στη Λήμνο, όπου εντοπίστηκε φθορίτης λίθος ή βαρυτίνης για την παραγωγή ασβέστου, βλ. Αρχοντίδου 1992, 537-549.
 39. Hasaki 2002, 122.
 40. Ανάμεσα στα ευρήματα που εντοπίστηκαν, συγκαταλέγονται τμήματα πρωτοελλαδικών αγγείων από την τεχνητή επίχωση του αποθέτη που βρίσκεται σε άμεση επαφή με τα αβεστοκάμνα, καθώς και κωνική οinoχόη Αρχαϊκών χρόνων, τμήμα ειδωλίου Κλασικής περιόδου και δεκάδες όστρακα Ρωμαϊκών χρόνων. Τα στοιχεία αυτά καταμαρτυρούν μια έντονη γενι-

κότερα διατάραξη του χώρου και των υφιστάμενων προωμοτέρων δομών του κατά τη κατασκευή των αβεστοκαμίνων.

Βιβλιογραφία

- Adam J. P. 1995, *Roman Building: Materials and Techniques*, London, Taylor & Francis.
- Broneer O. 1954, *The South Stoa and its Roman Successors, Corinth I*, Vol IV. New Jersey, The American School of Classical Studies at Athens.
- Broneer O. 1977, *Terracotta lamps, Isthmia 4*, Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Gregory T. 1994, «From Kleonai to Agios Vasilios: Journey through an Ancient Landscape», στο (επιμ. Doukellis P. & Mendoni L.) *Structures Rurales et Sociétés Antiques*, Besançon, Université de Franche-Comté, 351-358.
- Hasaki E. 2002, *Ceramic Kilns in Ancient Greece: Technology and Organization of Ceramic Workshops*, Doctoral dissertation, University of Cincinnati.
- Hasaki E. & Raptis K. 2016, «Roman and Byzantine ceramic kilns in Greece (1st-15th c. CE)», στο (επιμ. Cucuzza N. & Giannattasio B. & Palleschi S.) *Archeologia delle produzioni ceramiche nel mondo antico Spazi, prodotti, strumenti e tecniche*, Ariccia: Aracne editrice, 213-233.
- Kaloyeropoulou A. 1970, «From the Techniques of Pottery», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 3, 429-434.
- Papadopoulos J. K. 1992, «ΛΑΣΑΝΑ, Tuyeres, and Kiln Firing Supports», *Hesperia* 61(2), 203-221.
- Petropoulos M. 1992, «Αγροικίες Πατράϊκής», στο (επιμ. Doukellis P. & Mendoni L.) *Structures rurales et sociétés antiques*, Besançon, Université de Franche-Comté, 405-424.
- Pleiner R., 2000, *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*, Praha, Archeologický ústav AVČR.
- Rossiter J. 1981, «Wine and Oil Processing at Roman Farms in Italy», *Phoenix* 35(4), 345-361.
- Αναγνωστάκης Η. 2020, «Ελιά και Λάδι στην Πελοπόννησο κατά την Ύστερη Αρχαιότητα και τους Βυζαντινούς Χρόνους (4ος - 12ος αιώνας) » στο (επιμ. Αναγνωστάκης Η. & Μπαλτά Ε.) *Ελιά και Λάδι στην Ανατολική Μεσόγειο από την Αρχαιότητα στην Προβιομηχανική Εποχή*, Αθήνα, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 225-540.
- Αρχοντίδου Α. 1997, «Λήμνος. Μύρινα. Οδός δημοκρατίας (οικόπεδο τεχνικού επαγγελματικού λυκείου Μύρινας)», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47, Χρονικά Β2, 537-549.
- Βαξεβανόπουλος Μ. 2017, *Καταγραφή και μελέτη της αρχαίας μεταλλευτικής δραστηριότητας στο όρος Παγγαίο, Α. Μακεδονία*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Βλαχογιάννη Ε. 2013, «Αγροικία ρωμαϊκών χρόνων στην αρχαία Ακραιφία (Ακραιφνίο Βοιωτίας)», στο (επιμ. Rizakis A. D. & Touratsoglou I. P.), *Villae rusticae. Family and market-oriented farms in Greece under Roman rule, Proceedings of an international congress held at Patrai*, 23-24 April 2010, 486-521.
- Γιαννοπούλου Μ. 2010, «Περί Κατασκευής Πύθων», στο (επιμ. Μπακιρτζής Δ. & Κουσουλάκου Ντ.) *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό Χώρο (3ος - 7ος αιώνας μ.Χ.)*, Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών, 65-79.
- Καλλής Γ. 2020, «Κεραμικοί κλίβανοι Καμαριού Κορινθίας», στο (επιμ. Ξανθοπούλου Μ.- Μπάνου Α. - Ζυ-

- μή Ε. - Γιαννούλη Ε. - Καραπαναγιώτου Α. Β. - Κουμούση Α.) *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο 2*, Καλαμάτα 1-4 Νοεμβρίου 2017, 353-366.
- Κόρκα Ε., & Ευαγγέλογλου & Π., Βλάχου & Π., Ιωάννου Μ., & Παναϊλίδης Π., & Χρηστίδης Ι., 2021, «Αρχαία Τενέα. Η ανασκαφή φέρνει στο φως την αρχαία πόλη. Νέα στοιχεία από την ανασκαφική έρευνα 2019-2020», *Θέματα Αρχαιολογίας* 5(1), 6-21.
 - Μουτσόπουλος Ν. 2010, «Η Πρώιμη Βυζαντινή και η Μεσοβυζαντινή Πόλη», στο (επιμ. Λαγόπουλος Α.), *Η Ιστορία της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα, Ερμής, 272-279.
 - Παπαδόπουλος Σ. & Νεράντζης Ν. 2012, «Η παραγωγή σιδήρου στο Νομό Καβάλας και την ευρύτερη περιοχή κατά τα ιστορικά χρόνια», στο (επιμ. Ρουδομέτωφ Β. Ν.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια. Η Καβάλα και η Θράκη*, Πρακτικά Γ' Διεθνούς συνεδρίου βαλκανικών ιστορικών σπουδών, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010, Καβάλα, Τόμος Α', 411-424.
 - Πουπάκη Ε., 1998, «Ο μύλος στην κλασική αρχαιότητα», *Διαχρονία* 3-4, 132-174.
 - Πετρόπουλος Μ., 2001, «Οι Ρωμαϊκοί Ληνοί της Πάτρας», στο (επιμ. Πίκουλας Γ. Α.), *Οίνον Ιστορώ. Αμπελοοινική Ιστορία και Αρχαιολογία της ΒΔ Πελοποννήσου*, 37-51.
 - Πλιάκου Γ., 2004, «Κρασί, Λάδι και Πορφύρα. Μαρτυρίες για τις Παραγωγικές Δραστηριότητες στην Αρχαία Λευκάδα», στο *Πρακτικά του Ζ' Πανιόνιου Συνεδρίου - Τόμος Β - Δεύτερο Τμήμα*, Λευκάδα 26-30 Μαΐου 2002, Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 47-78.
 - Πλιάκου Γ. & Γκιζά Β. 2013, «Μία ρωμαϊκή αγροικία στη χώρα της αρχαίας Λευκάδας», στο (επιμ. Rizakis A. D. & Touratsoglou I. P.), *Villae rusticae. Family and market oriented farms in Greece under Roman rule*, Proceedings of an international congress held at Patrai, 23-24 April 2010, 734-749.
 - Ράπτης Κ. 2001, *Παλαιοχριστιανικά και Βυζαντινά εργαστήρια της Ελλάδας (Θέματα Παραγωγικής Τεχνολογίας (4ος - 14ος αιώνας)*, Κύρια Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
 - Ράπτης Κ. 2006, «Κλίβανοι – κάμινοι βιοτεχνικών εργαστηρίων (4ος –14ος αιώνας): θέματα παραγωγικής τεχνολογίας», στο *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Πρακτικά του 2ου διεθνούς συνεδρίου*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 228-236.
 - Σαραγά Ν., 2008, «Κτίριο των ρωμαϊκών χρόνων με εγκατάσταση επεξεργασίας σιτηρών», στο (επιμ. Βλίζος Στ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 231-246.
 - Σαράντη Φ. & Στάικου Β. 2013, «Αγροικίες ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή δυτικά της Ναυπάκτου», στο (επιμ. Rizakis A. D. & Touratsoglou I. P.), *Villae rusticae. Family and market-oriented farms in Greece under Roman rule*, Proceedings of an international congress held at Patrai, 23-24 April 2010, 718-733.
 - Tylecote R. F. 1992, *A history of Metallurgy*, London, The Institute of Materials.
 - Χατζησάββας Σ., 2004, «Παραγωγή Ελαιολάδου στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο», στο *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία και τεχνική, Πρακτικά Συνεδρίου*, Ohlstadt Γερμανίας, 21-23 Μαρτίου 2003, Γερμανία, Σύλλογος για τη Μελέτη και Διάδοση της Ελληνικής Ιστορίας, 325-341.

Προέλευση εικονογράφησης

1-15: Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα Αρχαίας Τενέας (Copyright Tenea Project).

ABSTRACT

Laboratory and Craft Activity in Ancient Tenea

Korka Elena
Honorary General Director of Antiquities
and Cultural Heritage of the Ministry
of Culture, Greece
Director of the systematic archaeological
research of ancient Tenea

Evaggeloglou Paraskevi
Archaeologist Ephorate
of Antiquities of Corinth,
Greece

Panailidis Panagiotis
Archaeologist - Ethnologist

Ioannou Michael
Archaeologist

Themes in Archaeology 2025, 9(3): 175 - 190

The systematic excavation program of ancient Tenea has brought to light, in addition to significant public buildings and structures of special meaning, installations directly related to manufacturing and artisan production, dating from Roman to Late Roman times. So far, these production-related structures are located in two primary hubs. The first occupies the northern part of the excavated area, spanning spaces where traces of Classical and Hellenistic periods have been uncovered. The second hub was developed around the perimeter of the public bath complex of ancient Tenea, encompassing residential, artisan, and workshop structures. Among the total number of workshop installations, the most notable include kilns for the production of vessels and ceramics, presses and cisterns identified as olive mills and wine presses, areas likely related to grain processing, limekilns, and ironworking sites.

Key words: Tenea, laboratory structures, wine press, ceramic kilns, lime kilns